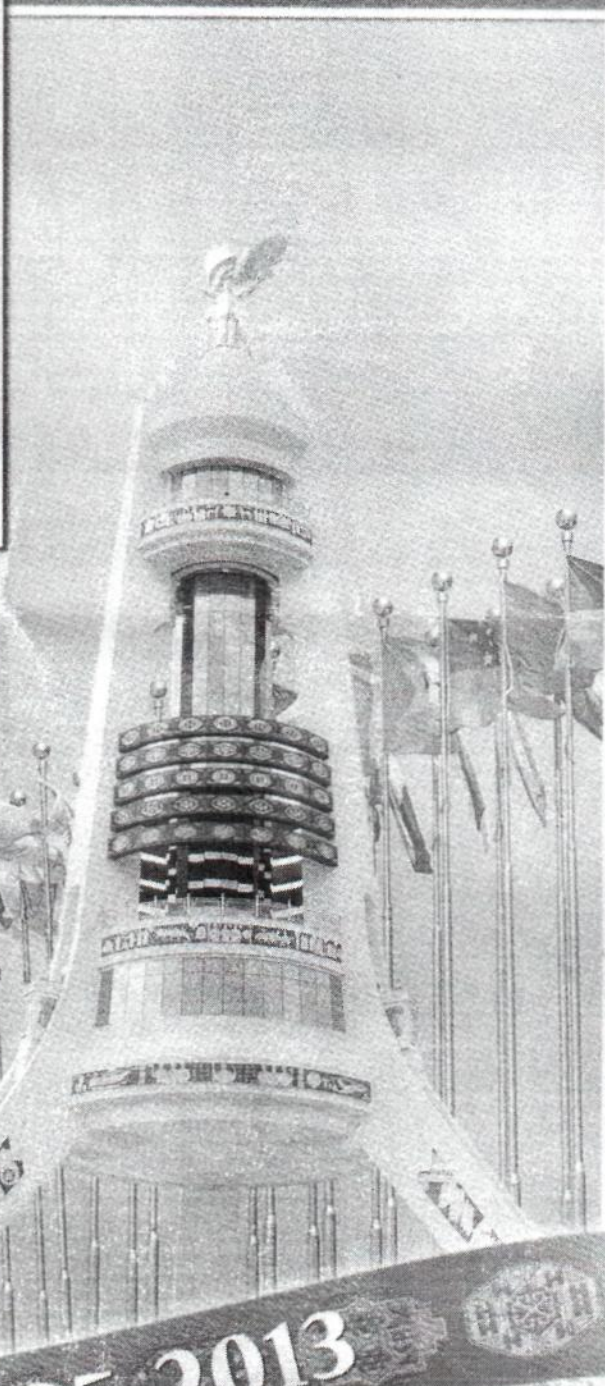

ESASLANDYRYJYSY-TÜRKMENISTANYŇ OBA HOJALYK MINISTRLIGI

TÄZE OBA

12
2013

ISSN 0868-7560

Baýramyňyz

güçli

bolusun!

1995-2013

YERLI OT-IÝMLERIN WE MINERAL SERIŞDELERIN

Yokary önümlü mallary saklamak we köpeltmek olaryň yokumly ot-ýimler bilen üpjün edilmegine bagly bolýar. Şu maksatlar üçin ýerli ot-ýim serişdelerini öwrenmek we olaryň mallar üçin ylmy taýdan esaslandyrylan kadalaryny işläp düzmek, önümçilige ornaşdyrmak maldarçylygy ösdürmegiň esasy şertleriniň biridir.

Türkmenistan yerli ot-ýimlere we mineral serişdelere baý. Olary öwrenmek we maldarçylykda ulanmaga hödürlemek zooweterinariýa ylmyň çözmeli meseleleriniň biridir.

Biz öz işimizde Garabogaz kölüniň kenarynda ýygnaýan artemiýa salina leňneçjiginiň ýumurtgasynyň, Balkan welaýatynyň Türkmenbaşy etrabyndaky "Akdaş" magdanynyň hekiniň, Bekdaşyň bişofitiniň, Hazaryň suwotusynyň (T.Seyitmyradowa, 1999), gury ýüpek gurçugynyň, gowaça çigidiniň sarunyň himiki düzümini we tejribede mallar, guşlar üçin hümmetini öwrendik.

Artemiýa salina leňneçjigi Garabogaz kölüniň suwunyň ýüzünde köpeliş, her hepdede 11—337 sany owunjak (çäge ýaly) ýumurtga berýär. Suwuň ýüzünde şemalyň tizligi sekuntda 6 metrden geçse leňneçjikler olaryň ýumurtgasy syrylyp kenara çykarylýar. Olar özüniň himiki düzümi boýunça mallar, aýratynam guşlar üçin peýdaly ýim goşundysy bolup, düzüminde 53 göterim çig proteini, witaminleri, fermentleri saklaýar. Guş, mal üçin zyýanly elementleriň ýokdugy ýörite barlaglarda anyklandy. Tejen etrabyň S.A.Nyýazow adyndaky daýhan birleşiginde guşlarda geçirilen tejribe işlerinde rasiona 6—10 göterim leňneç ýumurtgajygy goşulanda onuň towuklaryň ýumurtga berijiligini ep-esli ýokarladyrýandygy anyklandy. Guşa, mala berilmazden ön arassalamak üçin ýumurtgajyklar halta gapgarylyp yuwulýar we gura-

dylyar. Yumurtgajyklary salkyn jayda, gapda 10—15 günden köp saklamak bolmaýar, onuň düzümindäki yaýyň, belogyň zaýalanmak howpy bolýar.

Guşlar üçin guradylyp un edilen Hazar suwotusy hem gowy ýim hasaplanýar. Onyň düzüminde ergin ýod, dürli witaminler köp saklanýar. Ýörite tejribe işlerinde (T.Seyitmyradowa, 1999) Hazar suwotusynyň uny guşlaryň rasionyna goşulanda (3—6 göterim) towuklaryň ýumurtga berijiligi 9 göterim ýokarlanylý. saglygyna zyýan bermedi. Hazar suwotusy guşlar üçin taýýarlanýan kombikorma goşulsa, onyň hilini ýokarladyrýar, bahasyny arzanladýar.

Mineral serişdelerden mallar üçin önüm peýdaly kalsiniň çeşmesi hekiň we magniy elementine baý bolan bişofit mineralynyň Türkmenistanda uly gory bar. Ýörite tejribe işlerinde hekiň gara mallar üçin dürli möçberleri barlanyp, kadalary işlenip düzüldi.

Maldarçylyk üçin gowaça çigidiniň sarunyň önüm uly ähmiýeti bar. Ol düzüminde 35—40 göterim çig protein saktap, mallary, guşlary belok bilen üpjün etmekde giňden ulanylýp bilner. Ýöne onuň düzüminde zäherli gossipol ($C_{30}H_{52}O_8$, ýa-da $C_{30}H_{50}O_8$) saklanýandygy sebäpli ol kada görä guşlaryň, ýaş we bogaz mallaryň rasionyna az mukdarda (3—5 göterim) goşulýar. Gara mallara, düýelere 3 kilograma çenli, dowarlara 0,3—0,5 kilogram berilýär. Gossipolyň organizmde ýygnaýmak häsiýetiniň bardygyny sebäpli her 1—2 aýdan sarun rasiondan aýrylyp, kada görä 20—30 günläp mala berilmeyär. Ylmy maglumatlara görä şol döwürde ol organizmden çykýar.

Geçirilen ylmy-barlag işleri gossipolyň iki görnüşde, ýagny "erkin" we "bagly" görnüşde bolýandygyny görkezdi. Olaryň "erkin" görnüşlisi zäherli bolup, mala berilende sagly-

gyna zyýan ýetirýär. "Erkin" gossipol sarunda 0,01—0,5 göterim, "bagly" gossipol bolsa 0,6—0,95 göterim saklanýar. "Erkin" gossipol iýmiň belogy, lizini, demri bilen birleşip, organizmde demriň ýetmezçiligine, gan azlyga getirýär, turşamak hadysasynyň bozulmagyna, kalsiniň, fosforyň alyş-çalyşynyň peselmegine, ganda şekerin azalmagyna sebäp bolýar.

Gossipoly zähersizlendirmek boýunça köp işler geçirildi. Sarun gyzgyn suw bilen işlenende belogyň hili peselýär (A.Kesin we başg.), demir duzlary bilen işlenende ol 50 göterime çenli azalýdyr. Ýöne ol usullaryň netijeliligi pes, önümçilikde ulanmasy kyn.

Biz gossipoly zähersizlendirmek boýunça tejribe işlerini geçirdik. Gowaça sarunynda gossipolyň mukdaryny kesgitlemek, gossipola dürli usullaryň täsirini öwrenmek, guşlaryň rasionynda işlenilmedik we gossipoly zähersizlendirilen saruny ulanmak işleri, towuklaryň barlag soýumynda içki organlaryň patalogo-anatomiki we gistologiki seljermesi geçirildi.

Tejribe işleri Maldarçylyk we weterinariýa institutynyň synaghanasynda guzlayan towuklarda geçirildi. Iýmde gossipolyň saklanysy we oňa dürli usulda täsir edip barlamak Himiýa institutynda (D.Ogşukow), patalogo-anatomiki we gistologiki seljermeler (A.Karimow) Türkmen döwlet medisina uniwersitetinde geçirildi.

Synag üçin sarun Baýramalynyň ýag kombinatyndan alyndy. Onuň düzüminde erkin gossipol 0,062 göterim, çig protein 47,5 göterim, çig ýag 3,95 göterim, çig kletçatka 16,95 göterim saklanýar.

Sarun dürli usullar bilen işlenildi. Ýöne iň netijelisi adsorbentler bolan Oglanlynyň bentoniti we Bathyzyň seoliti bilen täsir etmek boldy. Olar

MALDARÇYLYKDA ULANYLYŞY

güýçli sorujy bolup, gossipoly özüne siňdirip organizmden çykarýar.

Arassalygyna alnan gossipol bentonitiň we seolitiň hloroform ergini bilen siňdirilişi öwrenildi. Arassa bentonitiň 1 gramy gossipolyň 2,5 milligramyny, kükürt kislotasy bilen güýçlendirilende 5,2 milligramyny, seolit bilen degişlilikde 1,9 we 3,6 milligramyny özüne çekdi.

Guşlaryň aşgazanynda emele gelýän kislotalaryň fermentleriň bentonitiň täsirini güýçlendirýändigini göz önünde tutup, tejribe ýimine 8 göterim bentonit, seolit goşulsa gossipolyň doly zähersizlenendigi hasaplady.

Tejribe bir tarapy açyk jayda goýlan bir gat OBN-1 kapasalarda, her kapasa 2 towuk oturdylyp, 7 aýyň dowamynda geçirildi. Jemi 5 topar bolup biri adaty, 4-si synag: II iým garyndysy +20,1 gram soýa saruny, IIa —iým garyndysy +4,8 gram gowaça saruny, III —iým garyndysy +20,1 gram (16,7 göterim) gowaça saruny, IV —iým garyndysy +20,1 gram gowaça saruny +25 millilitr hlorella suwy boldy.

Tejribe döwründe towuklaryň diri agramy 110—238 gram artdy, yumurtga berijiligi deňrāk boldy, saglyk ýagdaýynda aýratyn üýtgeşmeler, zäherlenmek alamatlary ýüze çykarylmany. Yumurtganyň reňki hemme toparda deň boldy, karotinoidiň möçberi adaty toparda yumurtganyň 1 gramynda 4,41 II—2,84, IIa—we III—3,1 we IV toparda 3,36 mikrogram boldy.

Towuklaryň arasynda toparlaýyn ýitgi ýüze çykarylmany, 7 aýda I—toparda 4 towuk, II—1, IIa — 6, III we IV toparlarda, rasionda 16,7 göterim sarun goşulmagyna garamazdan towuklaryň ýitgisi diňe 4 sany boldy.

Patalogo-anatomiki we gistologiki barlaglaryň netijesi haram ölen we ýörite soýulan towuklaryň içki organlarynda üýtgeşmäni, zäherlenme alamatlaryny görkezmedi.

Başga 5 aý dowam eden tejribede 3,5—4 aýlyk jüýjelere işlenilmedik sarun (17 göterim), bentonit we seolit garylan sarun (17 göterim) berildi. Tejribe döwründe 4 towuk ölüp, şolaryň II toparda 1-si, seolit alan toparda 3-si boldy. Patalogo-anatomiki barlaglar ölen we ýörite soýlan towuklaryň içki organlarynda zäherlenme alamatlaryny görkezmedi. Gistologiki barlaglar II—IV toparlarda her towuk iým bilen 11,46 milligram erkin gossipolalan hem bolsa, köpçülikleýin zäherlenme ýüze çykmany. Soýulan towuklaryň işlenilmedik sarun berlen (II) toparynda böwrekte we inçe içegesinde kâbir üýtgeşmeler boldy. Galan toparlarda şeýle üýtgeşmeler ýüze çykarylmany. Şeýlelikde geçirilen tejribeler düzüminde 0,062 göterim erkin gossipoly saklayan sarun guşlaryň rasionynda 17 göterim möçberinde goşulanda 5—7 aýyň dowamynda köpçülikleýin zäherlenmäni görkezmedi. 8 göterim bentonit ýa-da seolit goşulanda içki organlaryň gistologiyasynda-da üýtgeşmeleriň bolmaýandygy anyklanyldy.

Geçirilen işleriň netijesi towuklaryň proteine bolan islegini kada ýetirmek üçin rasiona 17 göterime çenli gowaça çigidiniň saruny goşmak boljakdygyny görkezdi. Oña sarunyň agramynyň 8 göterimine çenli Oglanlynyň bentonitiniň ony goşulsa, has ygtybarly bolýar.

Baýramalynyň ýad zawodynda öndürilýän sarunda kletçatkanyň köp saklanýandygy sebäpli towuklara bermezden öň ony elemek maslahat berilýär.

*Öwez ANNAMUHAMEDOW,
Türkmenistanyň Ylymlar akademiasynyň Muldarçylyk we weterinariýa institutynyň baş ylmy işgäri, oba hojalyk ylymlarynyň doktory.*

*Azat ANNAMUHAMEDOW,
oba hojalyk ylymlarynyň kandidaty.*

TÄZE OBA

MAZMUNY

D. Annamyradow—Bitaraplyk—Watan şöhraty-şany	1
D. Hudaýberdiýew—Isbaz: ösüşleriň ýoly bilen	4
G. Aşyrow—Toprak bilen bagry badaşan	6
S. Gurbangeldiýew—Ýaşyl maýsalaryň ygşyldysy	8
G. Tuwakow—Ene ýerden rysgal tapan maşgala	10
A. Çapau, I. Jumayew T. Akmuhammedow—Ýüpek pagta öndürmegiň peýdasy	12
A. Möwlamow—Sähralar seleňläp lälezar bolýar	14
A. Atanyýazow—Hasyly öňär ýerden, tagamy datly baldan	16
R. Baltaýew—Rysgal çeşmesi	17
O. Pälwanmyradow, G. Arazowa—Bol hasyly nähili yetisdirmeli?	18
B. Hojagulyýewa—Oba hojalygyny ösdürmekde halkara hyzmatdaşlygynyň omry	20
M. Azymow—Ýorunja ekijiniň geçirilişi	22
E. Tekäýewa—Ýerim—baylygym-känim	24
S. Döwranowa, A. Goşayewa—Dört tegmilli däneçi	25
D. Geldiýew—Eti—derman, yüni—düşek	26
Ö. Artykow—Garaköli goýunlarynyň diri agramynyň yokarlandyrylyşy	28
M. Kömekowa, G. Jumakulyýewa—Ýaş guşlary iýmitlendirmekte witaminleriň ähmiýeti	30
J. Aýtmämmedow, M. Nobatow—Towuklaryň çokuşma keseli we onuň önüniň alnyşy	31
Ö. Annamuhammedow, A. Annamuhammedow—Ýerli ot-iýimleriň we mineral serişdeleriň maldarçylykda ulanylyşy	32
M. Meretmäadow, N. Kakabaýewa—Ýod we kobalt mikroelementleriniň peýdasy	34
A. Myradow—Alasarlár	35

HER AÝDA ÇYKÝAN
YLMY-ÖNÜMÇILIK ŽURNAL

ESASLANDYRYJYSY—TÜRKMENISTANYŇ OBA
HOJALYK MINISTRIGI

№12. 2013 ý.

DEKABR

Baş redaktor

Rozygeldi JUMANAZAROW

Redaksiýa geňeşiniň agzalary

Öwez ANNAMUHAMEDOW

Tagan ANNAGULYÝEW

Öwezgeldi ARTYKOW

Akmuhammet ÇAPAU

Kerim MÄMMETGULOW

Jogapkär kätip

Kakyş NAZAROW

Çeperçilik redaktory Annanur REJEBOW
Suratlary düşüren—Gündogdy GARAYEW
Kompýuterde bezän Şasenem HYDYROWA

Redaksiýanyň salgysy: Aşgabat şäheri,
Arçabil şaýolunyň 92-nji jaýy.

TELEFONLARY:

baş redaktor — 44-74-69

jogapkär kätip — 44-74-13

bölmeler — 44-74-63; 44-74-68;

*Žurnal 1929-njy ýylyň noýabr aýyndan
bäri neşir ediljär.*

Aşgabat, «Täze oba», 2013 ý.

Yygnamaga berildi 28.11.2013. Çap etmäge rugsat edilýäni
16.12.2013. Formaty 60x90 l/8. Ofset kagyzy. Yygnaýsly edebî.
Ofset usulynda çap edildi. Çap kagyzy 5. Şerhli reňkli otiski 7.
Hasap-neşir kagyzy 7,9. Saný-20270. Sargyt-3119. A-76527.

Žurnalyň asyl nusgasy «Täze oba» žurnalynyň kompýuterinde taýýarlanylady

Žurnal Türkmenistanyň Metbugat merkezinde çap edildi. Aşgabat şäheri, 1995-nji köçe, 20-nji jaý.
Tel: 22-33-92. Žurnalyň çap edilýş biline Metbugat merkezi jogap berýär.